

Кришмарел Вікторія Юрївна –

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України.

Коло наукових інтересів: релігієзнавство, етика, методика суспільствознавчих предметів, мистецтво. Автор понад 60 наукових публікацій з філософії, релігієзнавства, методики навчання складникам історії в системі загальної освіти.

e-mail: krishmarel@ukr.net

УДК 71.671.11+372.893:2-1

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДНИК ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

Статтю присвячено розкриттю сутності релігійної культури і основних її складників як невід'ємного компоненту історії, без урахування ролі, місця та особливостей якого неможливе формування цілісної історичної компетентності учнів 7–9 класів. Включення вищезначеного складника в систему історичної освіти можливе лише за умови підвищення професійного рівня у відповідній сфері вчителів. У статті представлено дефініційно-структурний виклад основних понять, що стосуються сфери релігійної культури, з декількох позицій: сутнісного та історичного значення для сучасності. Матеріали статті рекомендують використовувати також як основу для подальших власних методичних розробок вчителів.

Ключові слова: компетентність; історія; школа; релігія; культура.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються у світовому культурному просторі нині, відзначені особливою роллю релігійних факторів. З одного боку, спостерігається тенденція до десакралізації щоденного життя, розмежування релігійного життя і державного, а з другого – важливість значення релігійної самоідентифікації та культуротворчих чинників релігії, її інтегруючої та дезінтегруючої функції, особливо у світлі змін світоглядних парадигм європейського населення, є незаперечною.

Зазначені тенденції відобразилися у пояснювальній записці до чинної (затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України № 52 від 13 січня 2017 р. і № 201 від 10 лютого 2017 р.) навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів з історії України та всесвітньої історії для 5–9 класів. Зокрема, відповідно до компетентнісного потенціалу предмета в зазначеному аспекті найбільш вагомим є виокремлення дев'ятої ключової компетентності «обізнаність та самовираження у сфері культури», яка передбачає «уміння: образно мислити та уявляти; інтерпретувати твори мистецтва; розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному багатокультурному світі; окреслювати основні тенденції розвитку культури в минулому та сьогоденні; використовувати мистецькі артефакти для пізнання минулого, осмислювати твори мистецтва в історичному контексті; зіставляти досягнення української культури з іншими культурами; виявляти вплив культури на особу та розвиток цивілізації. Ставлення: свідоме збереження та розвиток власної національної культури, повага до культур інших народів; відповідальна поведінка та піклування про

пам'ятки української і світової культури; відкритість до міжкультурного діалогу. Навчальні ресурси: твори мистецтва, творчі проекти, інтерактивні заняття в музеях, галереях тощо» [2].

Оскільки релігія в освітньому просторі в аспекті вивчення в державних школах розглядається переважно як явище культури, що має безпосередній вплив практично на всі сфери життя людини (соціальну, політичну, наукову тощо), а також безпосередньо пов'язане з величезним масивом творів мистецтва, то вважаємо, що зазначена компетентність безпосередньо стосується в тому числі й релігієзнавчого у своїй суті наповнення деяких аспектів змісту розділів вищезазначеної програми. До виокремленого узагальнення доходимо не лише шляхом логічних умовиводів, але й на основі твердження у тому ж таки документі («Міжпредметні та предметні змістовні лінії») у контексті розкриття змістовної лінії «Культурна самосвідомість», що «учнів 7–9 класів орієнтують усвідомлювати себе носіями та продовжувачами певної культури, розуміти важливість міжкультурного спілкування і співробітництва, з повагою ставитися до представників інших культур; розуміти значення культурної традиції для розвитку суспільства» [2]. У зазначеному контексті слово «культура» є цілком співзвучним «релігією» (у смисловому значенні нерозривності самоідентифікації людини як *homo religiosus* у розумінні М. Еліаде).

Аналіз останніх досліджень. Питанням викладання релігієзнавчих або духовно-етичних за своїм спрямуванням курсів присвячено роботи І. Галицької, П. Козирева, І. Метлика, Є. Шестуна. Хоча часто важливішим стає правовий аспект таких курсів, тому на увагу заслуговують дослідження Е. Аскерова, Г. Друзенко, Р. Підпригоро, І. Понкіна, Л. Филипович. Якщо ж звертатися до теоретичного виміру методологічного обґрунтування, одними із найбільш вагомими є розробки Р. Голдмана, М. Гримміта, Д. Джарвіса, Г. Лоукс, Н. Смарта, Д. Халла. З огляду на розробки методики навчання історії в школі, найбільш вагомими вважаємо розробки К. Баханова, В. Власова, О. Луніки, М. Люшина, П. Мороза, О. Муляр, О. Пометун. Проте залишається недостатньо розкритою проблема висвітлення питань, пов'язаних з релігією, у 7–8 класах загальноосвітніх навчальних закладів. Особливо важливо це робити з огляду на сучасну ситуацію в Україні через висвітлення причин різної самоідентифікації та можливостей інтегративних процесів між представниками різних груп. Це передбачає детальнішу увагу до таких питань, як, наприклад, «Релігія та політика», «Релігія та освіта», «Релігія та національна самосвідомість», «Патріотизм та релігійність» тощо.

Формулювання цілей статті. Ефективне впровадження знань про релігію як складника історичної шкільної освіти можливе лише за умови підвищення фахового рівня вчителів у зазначеній проблематиці. Тож метою цієї публікації є понятійно-структурований виклад базових термінів, які є загальноживаними у релігієзнавчому дискурсі. Вони представлені не просто у вигляді дефініцій, а як елементи єдиної системи релігійної культури, які подані з декількох позицій: сутнісного наповнення, історичного значення, місця у сучасному культурному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Нижченаведені матеріали рекомендуємо використовувати не лише для підвищення фахового рівня вчителів (адже подано відомості, яких немає у підручниках), поглиблення їхніх знань щодо релігійного складника історії, загальнокультурного розвитку, оволодіння термінологією, яка є вихідною для вправного оволодіння зазначеним матеріалом, але й як основу для подальших власних розробок: дослідницьких завдань для учнів, урізноманітнення домашніх завдань, поглибленого оволодіння матеріалом у межах позаурочної роботи (напр., Малої академії наук України). Наведені конкретні приклади дають змогу знайти відповідний ілюстративний супровід, поглибити краєзнавчий аспект.

Вихідним є усвідомлення сутності явища *релігійної культури*. *Релігійна культура* – особлива частина культури людства, яка пояснює людину, світ, суспільство та взаємодію між ними на основі релігійних поглядів. У своїй суті релігійна культура базується на здатності сприймати на віру, без раціонального доведення та перевірки власним досвідом, картину світу як цілісність. При цьому необхідно пам'ятати про те, що релігійна, як і будь-яка інша, культу-

ра поділяється на *духовну* (молитви, заговори, система ціннісних орієнтирів, звичаї тощо) та *матеріальну* (мистецтво, інституції, література тощо), проте відокремити їх одну від одної практично неможливо.

Структурно релігійну культуру можна поділити на два рівні: *спеціалізований* (зміст релігійних вчень, езотеричний складник) та *повсякденний* (побутова магія та сімейно-обрядові традиції, що включають релігійну компоненту). Компонентами релігійної культури є: норми моралі, система культових дій, символіка, художня творчість (мистецтво, література, публіцистика), навчальні заклади, бібліотеки та видавництва, філософська та політична думка. Більшість наукових шкіл визначає міру специфічності культури через той образ, який формує домінуюча релігія. На основі цього виділяють культуру християнську, ісламську, буддійську тощо.

Специфікою релігійної культури є регуляція на її основі повсякденного життя. Також вплив на суспільство відбувається через пряму участь релігійних організацій (напр., церкви) у соціальному житті, а також через створення відповідних груп, що може призводити до виникнення субкультурних об'єднань, інколи навіть перетворюючись на вагомий та впливовий суб'єкти культурного та суспільного життя (напр., політичні партії).

Під час дослідження релігійної культури, зокрема українців, важливо враховувати вагомість різних історичних періодів. Особливо це стосується язичницьких та християнських впливів (див. з цього приводу відомий вислів митрополита Іларіона). Щодо дохристиянських вірувань жителів території сучасної України, то наразі немає усталеної термінології. Використовують здебільшого три терміни: язичництво, політеїзм, поганство. Кожен з них має свої особливості:

- *язичництво* (від церковносл. *іа́зыцы* – народи) – вірування нехристиянізованих народів, часто використовується для протиставлення з теїстичними релігійними течіями;
- *політеїзм* (від д. гр. *πολύ* – багато і *θεός* – бог) – система релігійних вірувань, яка передбачає наявність віри у велику кількість богів, зазвичай підпорядкованих ієрархічним відносинам, які мають тісний зв'язок зі світом людей;
- *поганство* (від латин. *paganus* – сільський, простонародний) – активно використовувався у текстах слов'яномовних теологів і філософів за асоціативності зі словом «поганій», тож несе чіткий аксіологічний аспект, хоча за своєю суттю цей термін є синонімічним до «політеїзму», лише походить з іншої мовної традиції.

Під час вивчення питань культури чи особливостей релігійного життя в Україні Х-XVII ст. вчителю варто звернути увагу учнів, що надзвичайно довгий тривав період так званого «дворів'я» (за деякими даними, поклоніння язичницьким богам у священних гаях у Північній Україні відбувалося до XVIII ст.), коли дохристиянські вірування намагалися викоринити з повсякдення, призвів до глибокого просякнення цих неусвідомлених вірувань у християнське середовище. Практично всі дванадцяті (дванадцять основних свят християнського річного циклу) свята мають «народний» варіант відзначення, який, залежно від рівня прийнятності у системі цінностей християнства, або включається до інституціоналізованої обрядової діяльності та регламентується нею, або ж залишається «антицерковним», проте суттєвим елементом української народної релігійної культури. Окрім загальновідомих прикладів зі святкуванням Івана Купала та Зелених Свят, варто звернути увагу на тексти щедрівок, які чітко відсилають до святкування Нового Року навесні (що було асимільовано у православному варіанті до нового відліку календарного року від Різдва), писанкарство, святкування Покрови Пресвятої Богородиці тощо. Під час вивчення повсякденного життя та побуту населення України варто звернути увагу учнів на те, що широким є використання дохристиянської символіки в оздобленні не лише буденних речей (вишиванки, розпис глиняного посуду тощо), але й церковних атрибутів. Найбільш широке розмаїття язичницьких елементів можна знайти у сфері побутової магії, де навіть за умови використання безпосередньо намовляння чи заговору у вигляді молитви (чи з прямим зверненням до святих (найчастіше – Пантелеймона або Миколи), Діви Марії (заступниці), у переважно жіночих турботах, на що вказують шановані іконі «Млекопитательница», «Споручица хлебов» тощо), у особливих випадках – до Святої

Трійці)) присутні дії нехристиянського змісту (наприклад, освяченою під час Вербної неділі лозою бити по спині з побажаннями здоров'я, освяченою під час пасхального богослужіння сіллом посипати кути домівки тощо). Побутовий рівень впливу дохристиянських вірувань спостерігається переважно через систему табу: у розташуванні предметів у домівці (не спати ногами у напрямку дверей), у діях вагітної жінки (не торкатися обличчя злякавшись), а особливо це стосується обрядів, так чи інакше причетних до системи ініціації (весілля, родини, святкування випускного чи підвищення у професійному розвитку тощо).

Крім того, нині дохристиянські вірування повертаються безпосередньо у релігійну сферу через відродження системи сакральної наповненості місць, дій, слів, які мали релігійний характер у дохристиянський період. Неоязичництво як явище відоме у всьому світі, його активізація впродовж останнього півстоліття пояснюється багатьма чинниками не лише особистісного рівня, але й геополітичними, економічними тощо. У сучасній Україні відродження релігійної системи язичницьких вірувань відбувається на основі діяльності в основному таких найбільш вагомих течій: Рідна Віра, РУНВіра, Ладовіри, Ягновіри, Орантійці тощо.

Важливу роль у формотворчому процесі української релігійної культури відіграло християнство. Це послугувало базисом для формування релігійно-художньої ціннісної системи народу. Зокрема, найяскравіші та виразні приклади можна спостерігати у синкретизмі видів мистецтва, підпорядкованих ідеї спілкування з Богом, що особливо помітно в символіці, яка виступає поєднуючою ланкою язичницького та християнського світоглядів. Це пояснюється тим, що якщо ранні форми релігії поєднані з етнокультурою, злиті з нею, то християнство як «зріла» («післясьоова») релігія (на основі термінології К. Ясперса) відокремлює себе від етнокультури, однак, поширюючись, неминуче зазнає її впливу. Найглибше синкретизм відбувається на рівні обрядів, звичаїв і міфів місцевого рівня значення. Крім того, варто зважати на неоднорідність самого християнства, а також нерозривний взаємозв'язок при побудові зовнішньополітичних відносин етнорелігійних факторів (наприклад, суміжність процесів окультизації та ополячення тощо). Образ суворого Бога-Вседержателя і Бога караючого був пом'якшений в українців надзвичайно поширеним культом Матері Божої та захисника Миколи-Чудотворця. Усі ці ознаки гуманізації християнства виявилися також в українській філософській думці.

Одним з основних проявів матеріальної релігійної культури є об'єкти мистецтва. Саме тому на конкретних прикладах зразків різних видів мистецтва можна отримати цілісне уявлення про систему світогляду, цінності, побут народу. Основні види мистецтва забезпечують можливість прослідкувати найбільш відмінні особливості релігійної культури українців, унікальні та загальні риси. Умовно можна виділити наступні види мистецтва, які відображають релігійну культуру: архітектура (храмові будівлі, релігійно-культурні комплекси тощо); живопис (іконопис, фрески, мозаїки тощо); література (святих текстів та духовна література); прикладне мистецтво (речі культового призначення, практичні елементи оздоблення (напр., *панікадило*), облачення священнослужителів тощо).

Зупинимося більш детально на перших трьох як найбільш чітко детермінованих релігійним світоглядом.

Говорячи про релігійну культуру, насамперед необхідно зупинитися на архітектурі та храмовому просторі. Характерно, що для дохристиянських вірувань слов'ян наявність монументальних культових споруд була нехарактерною, здебільшого використовувалася пластика (об'ємні зображення на площині або в просторі) з каменю або дерева. Переважно це були так звані «ідоли», тобто зображення бога, якого вшановували у цій місцевості. Найвідомішим прикладом є *збручанський ідол*. Необхідно відзначити, що ідол – це не лише зображення, персоніфікація божества, але й відображення цілісної світоглядної системи. Якщо говорити про просторові форми, то найбільш поширеними на території сучасної України були *катища*. Більшість з них було зруйновано в процесі християнізації, проте не втратили сакрального значення, адже на їх місці часто будували церкви та собори.

Формування монументальної релігійної архітектури тісно пов'язане з загальнодержавними та культуротворчими процесами VII–IX століть. З посиленням централізації влади

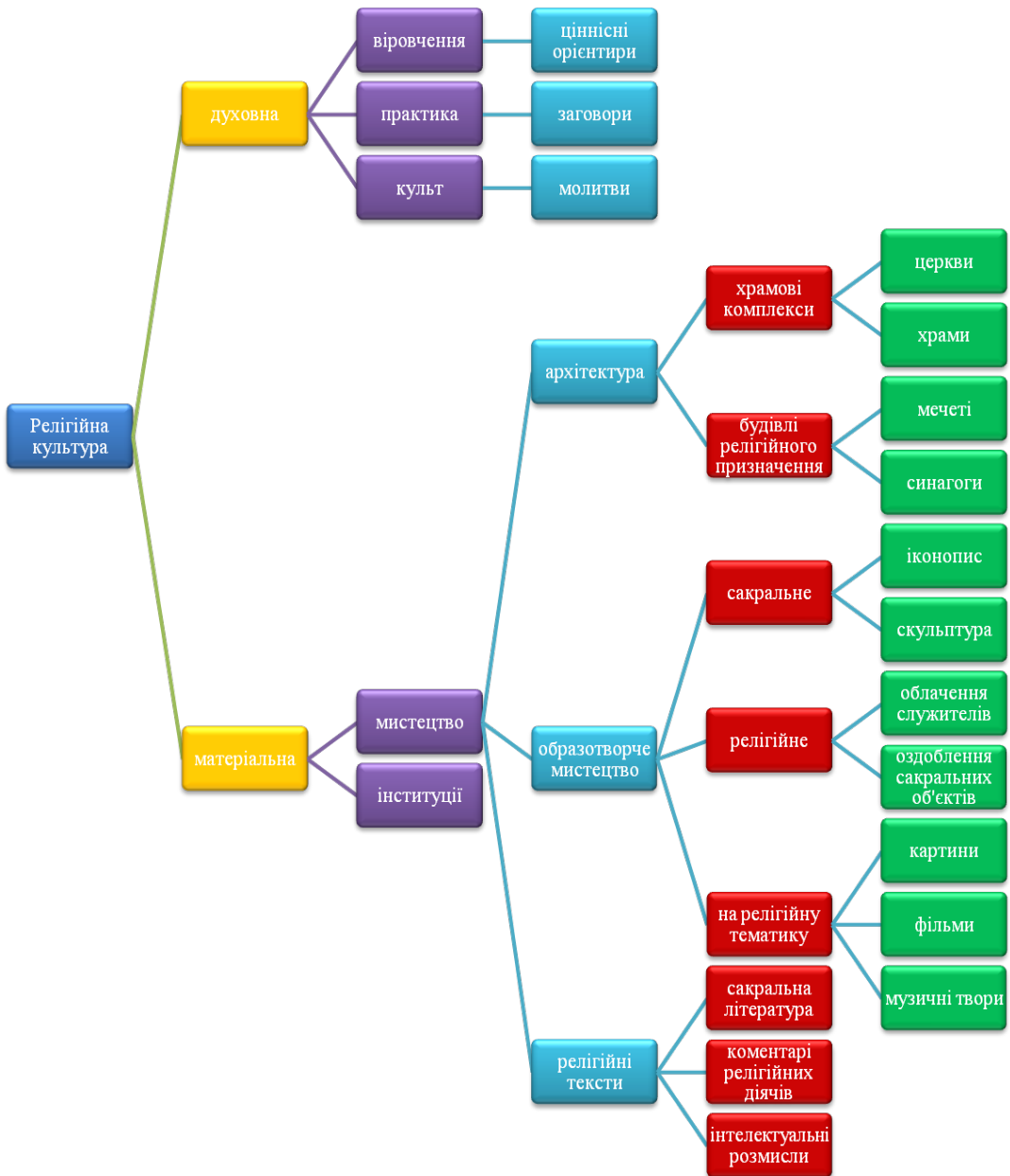

Схема 1. Структура компонентів релігійної культури як складника навчання історії України

та формуванням феодальної Київської Русі все більш відчутним ставав вплив християнства (з X ст. – визначальним, насамперед з політико-економічних причин). Через це особливий вплив на формування української християнської культури мала Візантія, особливо у кам'яній архітектурі та її оздобленні (мозаїки, іконопис тощо). Проте вже упродовж наступних двох століть формується аутентичний стиль. Прикладами культового храмового будівництва в християнстві є *церкви* та *собори*. Вони можуть бути декількох типів, основними з яких є: ротондові, базилікальні, хрестово-купольні. У Київській Русі найбільшого поширення набули запозичені з Візантії хрестово-купольні храми. Основні архітектурні елементи православних храмів Київської Русі формувалися здебільшого під впливом Візантії та Греції. Проте симбіоз яскравої, життєрадісної народної культури давніх слов'ян із монументальністю візантійських будівель та аскетичною суворістю грецьких храмів дав самобутнє явище – світлі та просторі кам'яні собори, які є неповторними за оздобленням та складністю архітектурних форм. Найяскравішими прикладами є Софія Київська, Кирилівська церква, Успенський Собор тощо. Окрім унікальних за своїм значенням для всього християнського світу православних церков та соборів, територія сучасної України має неперевершені зразки римо-католицької та греко-католицької архітектури.

Храми – не виключно християнське надбання, умовно до них можна відносити і культові будівлі інших релігійних течій. Оскільки територія України історично була заселена представниками різних світоглядно-релігійних традицій, то і в архітектурі знаходимо їхні прояви. Яскравим виявом є неперевершені *синагоги* Чернівців, Ужгорода, Києва. Виокремити в їхньому оздобленні суто українські риси досить складно, проте їх включеність у загальний вигляд міст, значення у суспільному житті не викликає сумніву в тому, що їх також необхідно розглядати як вагомий елемент релігійної культури мешканців України. Особливо показовим це є у період антисемітської політики Радянського Союзу періоду до Другої світової війни, коли активно діяли неофіційні громади, особливо в Одесі. Також варто зазначити, що за умови неруйнації цих культових будівель під час атеїстичної політики їхні приміщення передавалися здебільшого мистецьким інституціям (напр., центральну синагогу в Ужгороді було перетворено на філармонію, а київську синагогу – на ляльковий театр). Окрім того, здебільшого на півдні України збереглися старовинні *мечеті* – переважно старовинні кам'яні споруди без визначального зовнішнього оздоблення, проте надзвичайно важливі для місцевого населення, адже вони виступали центром не лише релігійного, але й громадсько-політичного життя. Окрім старовинних споруд, мечеті та ісламські культурні центри, при яких є зали для молитов, активно будуються в Україні впродовж останніх десятиліть.

У цілому розвиток храмової архітектури співпадає з історичним розвитком архітектури в конкретному регіоні, тому можна знайти не лише костели у готичному стилі, але й у класичному (напр., костел Св. Олександра у Києві) та синагоги у бароковому (напр., у м. Ужгород). Тому архітектурні особливості у цьому контексті не виступають відмінними рисами саме релігійної культури.

Серед сучасних культових будівель варто відзначити появу буддійського храмового комплексу у Черкасах та ступи у Запоріжжі, ашраму вайшнавів у Києві, храму мормонів тощо. Усе це свідчить про відкритість та гнучкість релігійної культури українців. При цьому йдеться про асиміляцію чужорідних елементів у наявну систему.

Стосовно живопису, що належить до сфери релігійної культури, то він поділяється на такі типи: сакральний, релігійний, творчість на релігійну тематику. Останній з цих типів є відображенням світського світогляду, коли релігійні уявлення дають сюжет і канву для мистецької діяльності. Прикладами може слугувати «Народження Венери» Ботічеллі, творчість раннього Ге, полотна Іванова, а також твори сучасного кінематографу (напр., «Страсті Христові») та інших сфер мистецтва (рок-опера «Ісус Христос – суперзірка», скульптура «За любов Боже» Д. Херста тощо). Релігійні зображення стосуються декоративно-прикладної сфери, відображають у цілому релігійні погляди, проте здебільшого не сприймаються як самоцінні. *Сакральне мистецтво* – це образ позаобразного досвіду, який сприймається митцем як засвідчення ієрофанії, легітимізація цього образу зі сторони офіційних представників релігії,

внаслідок чого він стає включеним в ієротопію і сприймається реципієнтом як прояв сакрального. Сакральний живопис дохристиянського періоду до нас практично не дійшов. Можна говорити лише про деякі елементи – скульптури-фетиші, орнаментальні обереди тощо, проте це більше стосується релігійного мистецтва.

Прикладом сакрального живопису є іконопис. *Ікона* як об'єкт благоговійного вшанування характерна для православ'я та католицизму в цілому, тому тут ми зупинимося саме на характерних рисах народного українського іконопису. Здебільшого він буде стосуватися православ'я та греко-католицизму. При цьому необхідно зважати на те, що іконопис має дві потужні течії – церковний (офіційний) та народний (може навіть суперечити канонічним принципам, проте це не усвідомлюється ані реципієнтами, ані авторами – наприклад, усміхнений Ісус Христос). Здебільшого, говорячи про іконопис зараз, йдеться про зображення фарбами на дошці. Проте першопочатково ікони виконувалися переважно у техніці *мозаїки* та *фрески*, що характерне для монументального будівництва. У подальшому, з поширенням християнства та збільшенням потреби у великій кількості ікон (особливо з XIV ст., коли остаточно утвердився як обов'язковий елемент іконостас з усталеним сюжетно-композиційним рядом), розвивається традиційний іконопис. Унікальним прикладом збереженого іконопису різних технік та історичних періодів є Кирилівська церква у Києві. У цілому сюжетно-композиційні образи ікон були запозичені з Константинополя, проте досить швидко виокремилися місцеві особливості – світліші фарби, м'якші риси облич, але при цьому було збережено різкі та чіткі лінії основних елементів. Ці техніки Київської школи було взято за основу в іконописі Феофана Грека та Андрія Рубльова, де вони набули найвищого рівня майстерності. Розміщення осередків іконопису в Україні залежало від політично-економічного становища окремих міст та їхнього культурного розвитку. Отже, іконописні школи почергово розміщувались у Києві, Галичі, Перемишлі, Самборі, Львові, Вишні, Посаді Риботицькій, Жовкві відповідно до періоду розквіту цих міст. Через навалу монголо-татарів у середині XIII ст. мистецтво Київської Русі зазнало занепаду. Наступний вагомий етап розквіту – барокова українська ікона XVII ст., яка є унікальним мистецьким явищем, зумовленим поступовою світською інтерпретацією. З кінця XVIII ст., а особливо у XIX ст. відбувається помітний вплив народних декоративних традицій на художні зразки. Найбільш яскраво це проявилось, коли іконопис, фактично, перетворився на академічний живопис, а формування національного стилю відбувалося шляхом включення до цілісної художньої системи селянського примітивізму.

Порівняно з іншими релігійними течіями, саме християнський іконопис набув потужного самобутнього розвитку на території сучасної України. Одним з пояснень може слугувати те, що в інших монотеїстичних релігіях (їудаїзм, іслам) образотворче мистецтво не сприймається як сакральне. Воно може бути використано для посилення релігійного настрою (наприклад, єдність колін Ізраїлевих через зображення зодіакального циклу), підкреслення деяких теологічних ідей, проте не є сакральним. Саме тому в цілому розвиток такого мистецтва пов'язаний із загальними тенденціями, які характерні для конкретного часу та місцевості. Яскравим прикладом є надзвичайно складний і вишуканий розпис синагоги в Ходорові.

Інтелектуальним виявом релігійної культури народу є релігійні тексти, які умовно можна поділити на три великих групи: сакральна література (її походження, а також значення для кожного віруючого, догматично обумовлені; відповідно, матеріальне втілення зазвичай відзначається вагомістю); коментарі та пояснення авторитетних релігійних діячів (зазвичай, ці тексти не сприймаються як священні, але містять вказівки для обов'язкового виконання); інтелектуальні роздуми (розвиток філософсько-релігійних поглядів, тексти, які відображають полемічні, догматичні та інші питання, проте не є вагомими та важливими для загалу, хоча й формують основи для тих чи інших світоглядних тенденцій цього загалу, проте не на прямих, а опосередковано, тобто через проповіді, реформи тощо).

Наявність сакральних текстів у слов'ян дохристиянського періоду досі викликає суперечки в академічних колах. Єдиним матеріальним носієм є втрачений оригінал Велесової книги. Варто зазначити, що збереглося надзвичайно мало докириличних написів, вони є досить розрізненими та фрагментарними, і про тексти як такі не йдеться. Розвиток релігійної

літератури на теренах сучасної України починається із введенням кириличної абетки та перекладів Біблії, насамперед Євангелія. Саме ці тексти послугували основою для розвитку богословської думки та літературної культури на цих землях. Оскільки виготовлення та оздоблення книг до винайдення книгодрукування було надзвичайно тривалим і дорогим процесом, то кожен екземпляр можна розглядати як зразок мистецтва. Вагомим при цьому є те, що текст практично не зазнавав змін, проте суттєво відрізнялося оздоблення – наявність мініатюр, буквиць, використання чорнил різного кольору, перегородчастої емалі тощо. Особливо вражають оформлення окладів, які є взірцями не лише образотворчого, але й ювелірного мистецтва. Винайдення книгодрукування значно спростило та здешевило процес виготовлення книг, тому писемний люд був практично повністю забезпечений сакральними текстами. При цьому навчання грамотиці у церковно-приходських школах відбувалося саме за текстами Біблії, а диякони невеличких церков часто ледь могли розібрати церковні тексти. Це спричинило шанобливе ставлення до священних текстів (як матеріальних об'єктів) та дещо зневажливе ставлення до інтелектуальних можливостей нижчого духовенства. Це факт відображено у фольклорі.

Окрім християнської рукописної традиції, на теренах України також активно розвивалась писемність іудейської традиції. Тора, як сакральний текст, може бути виключно у рукописному виконанні, з абсолютним копіюванням списку, тільки як сувій. Саме тому мистецьке оформлення безпосередньо Тори стосуватися не може, проте проявити себе майстри могли в оздобленні *риммоніму* та *кетеру*, а також безпосередньо *тіка* або *мантли*. Здебільшого при цьому використовується традиційна символіка – гранат, корони, дзвіночки, проте присутні образи та техніки, характерні для місцевих майстрів. Неперевершені зразки Тори зберігаються не лише у сучасних синагогах України, але й у музеях.

Коран, як сакральний текст, не може бути змінений, тож і оздоблення стосується лише допоміжних елементів (полів, обкладинки). Заслужовує на увагу те, що переклад може бути лише «перекладом змісту». Вперше повнотекстовий переклад українською мовою здійснено на початку 2012 року. Враховуючи складну долю мусульман в Україні, переважна більшість історично ціннісних зразків не збереглася.

Висновки. Релігійна культура є системою, що саморегулюється, і хоча вона й характеризується високим ступенем традиційної стійкості, їй притаманна тенденція до змін, тож вчителям варто наскрізно протягом вивчення історії України звертати на це увагу. Процес самовідтворення релігійної культури відбувається на рівні колективного несвідомого або являє собою цілеспрямований акт людської діяльності, визначальною рисою якої є орієнтація на підтримку внутрішньої рівноваги. Її складники здебільшого детермінуються світоглядними постулатами релігійної течії, проте в конкретних інтерпретаціях залежать від історичного та культурного контексту. З огляду на зазначене вище, релігійна культура може бути розглянута в процесі навчання історії України не лише як частина суспільного поступу, але й як вагомий (інколи – єдиний, що дійшов до наших днів) приклад розвитку, здобутків, унікальності певного народу (у зазначеному контексті – українців як громадян однієї держави, а не лише за етнічною самоідентифікацією).

Використані джерела

1. Історія релігії в Україні : навч. посіб. / Відп. редактор: А. М. Колодний, П. Л. Яроцький. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1999. – 735 с.
2. Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Програма затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/content/Новини/2017/06/12/1/14.history-5-9.doc Лубський В. І. Історія релігій в Україні : підручник / В. І. Лубський, М. В. Лубська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 696 с.
3. Український іконопис XII–XIX ст. Національний художній музей України [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://namu.kiev.ua/ua/print.html?printid=66>

References

1. Istoriya religiyi v Ukrayini : navch. posib. / Vidp. redaktor: A. M. Kolodny`j, P. L. Yarocz`ky`j. – K. : T-vo «Znannya», KOO, 1999. –735 s.
2. Istoriya Ukrayiny`. Vsesvitnya istoriya. 5–9 klasy`. Navchal`na programa dlya zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladiv. Programa zatverdzhena Nakazom Ministerstva osvity` i nauky` Ukrayiny` vid 07.06.2017 # 804 [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: mon.gov.ua/content/Novy`ny`/2017/06/12/1/14.history-5-9.doc Lubs`ky`j V. I. Istoriya religij v Ukrayini : pidruchny`k / V. I. Lubs`ky`j, M. V. Lubs`ka. – K. : Vy`davny` cho-poligrafichny`j centr «Ky`yivs`ky`j universy`tet», 2004. – 696 s.
3. Ukrayins`ky`j ikonopy`s XII–XIX st. Nacional`ny`j xudozhnij muzej Ukrayiny` [Elektronne dzherelo]. – Rezhy`m dostupu: <http://namu.kiev.ua/ua/print.html?printid=66>

Кришмарел В. Ю., кандидат философских наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела обществоведческого образования Института педагогики НАПН Украины.

РЕЛИГИОЗНАЯ КУЛЬТУРА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ: ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ

Статья посвящена раскрытию сущности религиозной культуры и основных ее составляющих как неотъемлемого компонента истории, без учета роли, места и особенностей которой невозможно формирование целостной исторической компетентности учеников 7–9 классов. Включение вышеобозначенной составляющей в систему исторического образования возможно только при условии повышения профессионального уровня в соответствующей сфере учителей. В статье представлено дефиниционно-структурное изложение основных понятий, касающихся сферы религиозной культуры, с нескольких позиций: сущностного, исторического значения для современности. Материалы статьи рекомендуются использовать также как основу для дальнейших собственных методических разработок учителей.

Ключевые слова: компетентность; история; школа; религия; культура.

Kryshmarel V., Candidate of Philosophical Sciences (PhD in Philosophy), Senior Research Officer at the Department of Social Science Education of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

RELIGIOUS CULTURE AS A COMPONENT OF HISTORY OF UKRAINE: BASIC CONCEPTS

The article is devoted to the disclosure of the essence of religious culture and its main components as an integral part of history, without taking into account the role, place and peculiarities of which it is impossible to form a coherent historical competence of students of 7-9th form. Inclusion of the aforementioned component in the system of historical education is possible only if the professional level of teachers in the relevant field is increased. The article presents the definitions and structural description of the basic concepts concerning the sphere of religious culture, from several positions: essential, historical, significance for the present. The materials of the article are also recommended to be used as a basis for further methodological developments of teachers.

National religious culture is a self-regulating system, and although it is characterized by a high degree of traditional resistance, it has a tendency to change. The process of its self-reproduction takes place at the level of the collective unconscious or represents a purposeful act of human activity, the defining feature of which is the orientation towards maintaining the internal equilibrium. Its components are mostly determined by ideological precepts of the religious trend, but in specific interpretations they depend on the historical and cultural context. In view of the foregoing, religious culture can be considered not only as a part of social progress but also as an important example (sometimes the only surviving one) of the development, achievements, uniqueness of a certain people (in this context - Ukrainians as citizens of one state, and not just by ethnic identity).

Keywords: competence, history, school, religion, culture.